

ПСИХОСОЦІАЛЬНИЙ СУПРОВІД ВРАЗЛИВИХ КАТЕГОРІЙ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ (КРИМІНАЛЬНЕ ПРОВАДЖЕННЯ)

Ракіпова І. В.

ВСТУП

Збройний конфлікт на території України не тільки загострює “нервові закінчення” тих проблем, які існували й раніше, але також породжує нові виклики¹. Так, військові події спричинили безпрецедентні виклики у сфері психічного здоров’я населення та зумовили нагальну потребу в розробці ефективних механізмів психосоціальної допомоги. За експертними оцінками у поствоєнний час 40-50% населення України потребуватиме психологічної підтримки різного ступеня інтенсивності: 1,8 млн. – серед військових та ветеранів, 7 млн. – серед людей старшого віку, близько 4 млн. – це діти та підлітки². Мабуть, такі прогнози залежатимуть і від того, скільки часу ще триватиме військовий конфлікт на території України. Разом з тим, в умовах триваючого конфлікту особливої актуальності в сфері кримінального судочинства набуває питання розробки та впровадження комплексних програм психосоціального супроводу, що враховували б специфіку воєнної травматизації та забезпечували ефективну участь вразливих учасників кримінального провадження. Важливість цієї проблематики підкреслюється зростаючою кількістю осіб з посттравматичним стресовим розладом (ПТСР (DPTSD)), тривожними і депресивними станами, іншими психологічними наслідками військових подій, про що свідчить і актуальна судова практика у кримінальних провадженнях. Особливої уваги заслуговує той факт, що травматичний досвід військового конфлікту впливає не лише на психологічний стан безпосередніх учасників бойових дій, але й на цивільне населення, яке перебувало в зоні конфлікту або було вимушене покинути свої домівки

¹ Ракіпова І.В. Захист прав та комунікація потерпілого у кримінальному процесі: досвід Німеччини для України: монографія. Одеса-Бісмар: LAP (LAMBERT Academic Publishing). 2024. 182 с.

² У межах Всеукраїнської програми ментального здоров’я визначили пріоритетні проекти. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3695613-u-mezah-vseukrainskoi-programi-mentalno-go-zdorova-viznacili-prioritetni-proekti.html>

як вимушені переселенці, втратило рідних і близьких, зазнало інших матеріальних збитків та моральних страждань³.

Отож, дискурс щодо психосоціального супроводу вразливих категорій населення в Україні вимушено зародився в умовах сьогодення і вже триває, а актуальність належного регламентування інституту психосоціального супроводу у кримінальному провадженні України, що здійснюється в умовах воєнного стану, та у поствоєнний час не викликає сумнівів.

1. ПТСР в контексті військової травми та бойова політравматизація: актуальна судова практика та проблематика

У літературі зазначається, що ПТСР в контексті військової травми являє собою складну психологічну деструкцію, що охоплює когнітивні, емоційні, поведінкові та соматичні рівні функціонування особистості⁴. Також науковці зауважують, що специфіка ПТСР залежить від низки індивідуальних чинників: статі, віку, особистісних особливостей, життєвого досвіду, індивідуальних інтересів та інтенсивності травматичних впливів⁵. Клінічні прояви ПТСР у ветеранів та цивільних після травматичних подій у зоні бойових дій всесторонньо досліджуються у праці Д. Ю. Старкова⁶. В. І. Андрущенко акцентує увагу саме на психосоматичних розладах, досліджуючи процес корекційно-відновлювальної роботи⁷. Ключовими напрямками корекційно-відновлювальної роботи виступають, зокрема: відновлення соціального функціонування та адаптивних можливостей у сімейній та суспільній сферах; розвиток психологічної резильєнтності та копінг-стратегій для подолання життєвих труднощів; профілактика хронічних форм психічних розладів та запобігання психологічній інвалідазації особистості⁸.

³ Кузікова С., Зликов В., Лукомська С., Щербак Т., Котух О. Психологічний супровід особистості в умовах війни: навч. посібник. Київ-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М. 2024. 260 с.

⁴ Васильєв С. П., Zubovskiy D. С. Психодіагностика посттравматичного стресового розладу у військовослужбовців. Український психологічний журнал. 2016. №1. С. 6-16.

⁵ Тарасова І., Родченко Л. Психологічний супровід та відновлення постраждалих у контексті військової агресії. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Психологія. Випуск 4 (65)*. 2024. С. 39-43.

⁶ Старков Д. Ю. Динаміка мотивації адиктів у процесі соціально-психологічної реабілітації: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.04. Київ. 2021. 308 с.

⁷ Андрущенко В. І. Соціально-психологічна адаптація учасників бойових дій. Психологічний журнал. Умань: ВПЦ «Візаві». 2022. Вип. 8. С. 6-16.

⁸ Abbasi K. Understanding the Complexity of Conflict Trauma: A Systematic Review. *South Asian Journal of Social Sciences and Humanities*. 2022. Vol. 3(5). URL: <https://journals.acspublisher.com/index.php/sajssh/article/view/2764>; Asch R. H., Esterlis I., Southwick S. M., Pietrzak R. H. Risk and resilience factors associated with traumatic loss-related

Результати дослідження D. Horeish, Z. Solomon, G. Zerach, T. Ein-Dor⁹, в якому взяли участь 675 чоловіків-ветеранів Ліванської війни, які оцінювалися у три моменти часу (1 рік після війни (1983), 2 роки після війни (1984), 20 років після війни (2002))¹⁰, засвідчили, що чим більше стресових подій, тим вища ймовірність відкладеного ПТСР, тобто появу відкладеного ПТСР провокують стреси і кризові ситуації, що сталися і через значний час після травматичної події. Крім того, відкладений ПТСР виявлений серед тих, хто вижив у концтаборах, після атомного бомбардування в Японії, у ветеранів бойових дій Другої світової війни та В'єтнаму. Дослідження цих популяцій показали, що в багатьох випадках наслідки травми не були очевидними. Багато людей, які пережили ці катастрофічні події, добре справлялися зі своїм повсякденним життям, а через багато років потому у них розвинулися симптоми, схожі на ПТСР¹¹.

Все частіше в літературі використовується поняття «бойова політравматизація». Цікавими є результати експерименту, проведеного на базі КНП «Черкаський обласний клінічний госпіталь» Черкаської обласної ради С. Лукомською та О. Мельник, під час якого було доведено, що УБД віком понад 45 років характеризуються квазіадаптацією та дезадаптацією (недостатнє усвідомлення позитивного впливу бойового досвіду на особистість, брак ресурсів для продуктивного функціонування в цивільному житті, спотворення та уникнення травматичних спогадів)¹².

Актуальна судово практика України у кримінальних провадженнях, в яких беруть участь ветерани війни, учасники бойових дій, особи з інвалідністю, захворювання яких пов'язане з захистом Батьківщини, лише підтверджує необхідність комплексних системних рішень і підходів до вирішення проблеми надання психосоціальної підтримки окремим вразливим учасникам кримінального провадження, враховуючи те, що залучення до кримінального процесу у будь-якому процесуальному статусі (підозрюваний чи обвинувачений, потерпілий, свідок, заявник, законний представник) є стрессопровоюючою ситуацією

PTSD in US military veterans: Results from the National Health and Resilience in Veterans Study. *Psychiatry Research*. 2021. Vol. 298. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33578060/>

⁹ Horeish D., Solomon Z., Zerach G., Ein-Dor T. (2011). Delayed-onset PTSD among war veterans: The role of life events throughout the life cycle. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology: The International Journal for Research in Social and Genetic Epidemiology and Mental Health Services*, 46(9), 863–870. <https://doi.org/10.1007/s00127-010-0255-6>

¹⁰ Для аналізу була використана сума негативних життєвих подій після війни.

¹¹ Кузікова С., Зливков В., Лукомська С., Щербак Т., Котух О. Психологічний супровід особистості в умовах війни: навч. посібник. – Київ-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М. 2024. С. 39-40.

¹² Там само. С. 33-34.

та може обернутися психологічною травмою, призвести до психосоматичних розладів тощо.

Так, ухвалою Лисянського районного суду Черкаської області від 27.02.2024 року (справа №700/976/23) до особи, яка вчинила суспільно-небезпечні діяння, передбачені ч. 1 ст. 309, ч. 1 ст. 263 КК України (незаконне виготовлення, придбання, зберігання наркотичних засобів без мети збуту; придбання, зберігання бойових припасів, вогнепальної зброї, вибухових речовин та вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу), у стані неосудності, застосовано примусові заходи медичного характеру у вигляді госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги із звичайним типом нагляду. «Згідно з висновком судово-психіатричного експерта № 416 від 18.08.2023, у ОСОБА_6 на період інкримінованого йому діяння відмічалися прояви іншого хворобливого стану психіки у формі стійко вираженого посттравматичного стресового розладу, прогресивний тип перебігу, тривожно-депресивний варіант з вираженою емоційно-вольовою нестійкістю, з транзиторними психотичними епізодами (F-43.1 за міжнародною класифікацією хвороб 10-го перегляду), ускладненого органічними психічними розладами у зв'язку з наслідками повторних черепно-мозкових травм (анамнестично), гіпертонічної хвороби з церебрастенічним синдромом (F-06.6 за МКХ-10) – через що він не міг усвідомлювати свої дії і керувати ними. На теперішній час у ОСОБА_6 виявляються прояви хронічного психічного захворювання у формі стійко вираженого посттравматичного стресового розладу, прогресивний тип перебігу, тривожно-депресивний варіант з вираженою емоційно-вольовою нестійкістю. З транзиторними психотичними епізодами, ускладненого органічними психічними розладами у зв'язку з наслідками повторних черепно-мозкових травм (анамнестично), гіпертонічної хвороби з церебрастенічним синдромом – через що він не може усвідомлювати свої дії і керувати ними, не може правильно сприймати обставини, що мають значення у справі, не може самостійно приймати участь при проведенні слідчих дій і при розгляді справи в суді, і за своїм психічним станом потребує надання амбулаторної психіатричної допомоги»¹³. Таким чином, у судовому засіданні встановлена неосудність ОСОБА_6 на момент вчинення ним суспільно небезпечних діянь, оскільки він не міг усвідомлювати свої дії та керувати ними. За своїм психічним станом на теперішній час також не може усвідомлювати свої дії та керувати ними, а тому не підлягає кримінальній відповідальності. Разом з тим, особа, яка вчинила

¹³ Ухвала Лисянського районного суду Черкаської області від 27.02.2024 року (справа №700/976/23) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117441363>

зазначені вище суспільно небезпечні діяння, пояснив у суді, що він є військовим, зброю здобув у бою, а коли його демобілізували, забрав зброю з собою для захисту себе і своїх рідних від ворога. Під час обшуку у цієї особи за місцем проживання працівниками поліції було вилучено 798 патронів, РПГ-22, ПГ, 3 гранати до ПГ, 3 ручні гранати, ПМ-9 мм, пістолет-наган, 9-мм пістолет конструкції Макарова, 3 тротиліві шашки, 3 гранатометні боєприпаси «Вог-25», корпус гранати Ф-1 та запал УЗРГМ-2, які особа зберігала без передбаченого законом дозволу¹⁴.

Вироком Малинського районного суду Житомирської області від 23.04.2025 року (справа №283/1809/24) обвинуваченого – особу з інвалідністю 3 групи, захворювання якої пов'язане з захистом Батьківщини, ветерана війни, учасника бойових дій, визнано винуватим у пред'явленому обвинуваченні за ч. 1 ст. 125 КК України, призначено покарання у виді штрафу в розмірі 50 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян та застосовано примусові заходи медичного характеру у виді надання амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку. Згідно висновку судово-психіатричного експерта №86-2024 від 16.07.2024 р. обвинувачений виявляє клінічні ознаки ПТСР з емоційно-вольовою нестійкістю; під час вчинення кримінального правопорушення в тимчасовому хворобливому розладі психічної діяльності не перебував, виявляв клінічні ознаки ПТСР з емоційно-вольовою нестійкістю, однак міг усвідомлювати свої дії, проте не міг повною мірою керувати ними¹⁵.

Вироком Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 10.04.2025 року (справа №686/4947/25) обвинуваченого, який брав безпосередню участь у заходах, необхідних для забезпечення оборони України у зв'язку з військовою агресією РФ проти України, та має встановлений діагноз: стійкий, різко виражений ПТСР прогредієнтний тип перебігу, змішаний тривожно-депресивний варіант розвитку зі стійким інсомнічним синдромом та емоційно-вольовою нестійкістю (захворювання пов'язане із захистом Батьківщини і проходженням військової служби, у зв'язку з чим за станом здоров'я непридатний до військової служби з виключенням з військового обліку), визнано винуватим у пред'явленому обвинуваченні за ч. 4 ст. 28, ч. 2 ст. 310 КК України та призначено покарання у виді позбавлення волі строком на 3 роки, а на підставі ст. 75 КК України звільнено від відбування покарання з випробуванням¹⁶.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Вирок Малинського районного суду Житомирської області від 23.04.2025 року (справа №283/1809/24) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126789032>

¹⁶ Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 10.04.2025 року (справа №686/4947/25) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126555211>

Ухвалою Київського апеляційного суду від 19.11.2024 року (справа №759/5687/22) залишено без змін вирок Святошинського районного суду м. Києва від 15.02.2024 року (військовослужбовця військової служби за призовом під час мобілізації на особливий період було визнано винуватим у пред'явленому обвинуваченні за ч. 1 ст. 309, ч. 1 ст. 263 КК України – незаконне виготовлення, придбання, зберігання наркотичних засобів без мети збуту; придбання, зберігання бойових припасів, вогнепальної зброї, вибухових речовин та вибухових пристроїв без передбаченого законом дозволу) та залишено без задоволення апеляційну скаргу захисника обвинуваченого, а також його клопотання про проведення судово-психіатричної експертизи під час апеляційного розгляду. Разом з тим, слід звернути увагу на те, що клопотання захисника обґрунтоване тим, що обвинувачений в період з 19.10.2022 по 22.12.2022 перебував на стаціонарному лікуванні в КНП «Клінічна лікарня «Психіатрія» з діагнозом «F-43.1 Стійкий різко виражений посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) зі стійкою різко вираженою емоційно-вольовою нестійкістю, стійкими інсомнічними включеннями, панічними нападами та суїцидальними тенденціями». Також відповідно до виписки із медичної картки хворого від 17.06.2024 року КНП «Клінічна лікарня «Психіатрія» обвинувачений перебував з 31.05.2024 року по 17.06.2024 року на лікуванні з діагнозом «змішаний тривожно-депресивний розлад з вираженими панічними нападами; залишкові явища ПТСР. F41.2/F43.1». Саме тому захисник вказував на наявні розлади психічної діяльності або психологічного захворювання у обвинуваченого. Суд, обґрунтовано зазначивши, що підстав для призначення судово-психіатричної експертизи немає, відмовив у задоволенні клопотання захисника¹⁷.

Ухвалою слідчого судді Галицького районного суду м. Львова від 24.04.2026 року (справа №461/2962/26) застосовано заставу як альтернативу триманню під вартою за підозрою особи, військовослужбовця, учасника бойових дій, у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст.369-2 КК України (одержання неправомірної вигоди для себе та третьої особи за вплив на прийняття особами, уповноваженими на виконання функцій держави, поєднаному з вимаганням такої вигоди). Захисником підозрюваного зазначається, що підозрюваний має ряд захворювань, зокрема, ПТСР з різко вираженими стійкими тривалими хворобливими проявами з прогресивним перебігом у вигляді тривожно-депресивної симптоматики з емоційно-вольовою нестійкістю, флешбеками та інсомнією; гемангіома тіла

¹⁷ Ухвала Київського апеляційного суду від 19.11.2024 року (справа №759/5687/22)
URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123239783>

хребця L5 без порушення висоти хребця та стен озунання каналу хребта. Захисником звертається увага на те, що більшість захворювань підозрюваний отримав у зв'язку із проходженням військової служби та захистом Батьківщини¹⁸.

Ухвалою слідчого судді Шептицького міського суду Львівської області від 10.02.2026 року (справа №459/224/26) застосовано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту до підозрюваного, військовослужбовця у званні старший солдат, механіка-водія 3 зенітно-ракетного взводу 1 зенітно-ракетного батальйону військової частини, що підозрюється у вчиненні кримінальних правопорушень, передбачених ч. 4 ст. 185, ч. 1 ст. 361 КК України (крадіжка, вчинена в умовах воєнного стану; несанкціоноване втручання в роботу інформаційних, електронних комунікаційних, інформаційно-комунікаційних систем, електронних комунікаційних мереж). Підозрюваному надано пояснення щодо проходження ним лікування у КП «Центральна міська лікарня» Шептицької міської ради за встановленим діагнозом «Пост-травматичний стресовий розлад із тривожно-депресивною симптоматикою та емоційно-вольовою нестійкістю»¹⁹.

Ухвалою слідчого судді Київського районного суду м. Полтави (справа №552/9227/25) від 14.11.2025 року застосовано запобіжний захід у вигляді домашнього арешту до підозрюваного – учасника бойових дій, який раніше не притягувався до кримінальної відповідальності, неодноразово отримував грамоти від командування, брав безпосередню участь у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, перебуваючи в Донецькій та Сумській областях, був відзначений Головнокомандуючим Збройних Сил України почесним нагрудним знаком «Золотий хрест», та який вчинив протиправні дії внаслідок отриманого в зоні бойових дій стресу і якому відповідно до виписки лікаря КП «Обласний заклад з надання психіатричної допомоги Полтавської обласної ради» від 11.09.2025 року встановлений діагноз «Посттравматичний стресовий розлад, пов'язаний з бойовим стресом, поведінковий варіант, виражений змішаний тривожно-депресивний синдром зі стійкою інсомнією, емоційно-вольовою нестійкістю стан медакіментозної субкомпенсації». В цьому випадку підозрюваному інкримінується діяння, передбачене ч. 2 ст. 345 КК України, тобто умисне заподіяння працівникові правоохоронних органів легких

¹⁸ Ухвала слідчого судді Галицького районного суду м. Львова від 24.04.2026 року (справа №461/2962/26) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/136070185>

¹⁹ Ухвала слідчого судді Шептицького міського суду Львівської області від 10.02.2026 року (справа №459/224/26) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133987177>

тілесних ушкоджень у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків.

Розлад адаптації та ПТСР стали підставою для скасування вироку у справі про побиття матері, в якій Верховний Суд сформулював важливу правову позицію про те, що наявність у матеріалах кримінального провадження медичних даних щодо психічного розладу особи зобов'язує орган досудового розслідування та суд перевірити питання осудності шляхом призначення судово-психіатричної експертизи. Ігнорування даних про психічний стан людини може призвести до того, що суд ухвалить рішення без повного розуміння всіх обставин справи та реального стану особи, яку притягують до кримінальної відповідальності²⁰. Вищенаведене підтверджує той факт, що в умовах воєнного часу ця проблема набуває особливої актуальності через збільшення кількості кримінальних проваджень, у яких фігурують особи з психічними розладами, зокрема пов'язаними з бойовими травмами та посттравматичним стресовим розладом.

2. Психосоціальний супровід вразливих учасників кримінального провадження в умовах режиму воєнного стану та поствоєнний період

Потреба надання психосоціальної допомоги населенню останнім часом активно обговорюється та визнається затребуваною в Україні. Так, 03.10.2023 року Кабінет Міністрів України ухвалив Постанову про реалізацію пілотного проекту із запровадження комплексної психосоціальної послуги з формування життєстійкості²¹, що є частиною Концепції розвитку охорони психічного здоров'я до 2030 року²². Наказом МОЗ №2118 від 13.12.2023 року «Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню»²³ затверджено, зокрема, Порядок надання психосоціальної допомоги та психосоціальних послуг щодо питань психічного здоров'я, у тому числі, щодо запобігання суїциду і психосоціального компоненту реабілітації ветеранів війни та інших груп населення, а також перелік психосоціальних послуг з надання

²⁰ Постанова ККС ВС від 29.04.2026 р. (справа №164/1008/25) URL: <https://reyestr.court.gov.ua>

²¹ Про реалізацію експериментального проекту із запровадження комплексної психосоціальної послуги з формування життєстійкості: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1049-2023-%D0%BF#Text>

²² Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text>

²³ Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню: Наказ МОЗ №2118 від 13.12.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0126-24#Text>

психосоціальної допомоги. Остання визначається як індивідуальне або у складі мультидисциплінарної команди діяльність надавачів психосоціальної допомоги, що передбачає надання психосоціальних послуг, спрямованих на збереження психічного здоров'я особи, недопущення загострення психологічних та психосоціальних проблем, розладів психічного здоров'я, перетворення їх у хронічні форми, відновлення та підтримку функціонування особи у фізичній, емоційній, інтелектуальній, соціальній та духовній сферах та підвищення її залученості до суспільного життя; запобігання та полегшення фізичних, психологічних, духовних страждань особи під час надання паліативної допомоги; сприяння особі у психосоціальній адаптації до зміненої життєвої ситуації, осмисленні її досвіду, розширенні самоусвідомлення та можливостей самореалізації, а також допомогу з метою розв'язання психологічних та психосоціальних проблем, зумовлених складними життєвими обставинами, кризовим станом, надзвичайною ситуацією та/або катастрофою, воєнними діями. Так, зокрема, психосоціальна допомога спрямована на розв'язання актуальних або специфічних психологічних проблем отримувача послуг, які виникли, зокрема, внаслідок психологічної травми в екстремальних ситуаціях (участі у бойових діях, перебування у полоні, перебування на окупованих територіях, тощо), в надзвичайних ситуаціях (пожежі, руйнування будинків, травмування під час виконання професійних обов'язків, тощо), в кризових ситуаціях (розлучення, смерть близьких людей, тощо) чи для запобігання та полегшення фізичних, психологічних страждань пацієнта, що потребує паліативної допомоги, членів його сім'ї²⁴.

З 02.10.2023 року в Україні реалізується Пілотний проєкт щодо залучення психологів до кримінальних проваджень за участю малолітніх, неповнолітніх осіб через регіональні/міжрегіональні центри з надання безоплатної правничої допомоги (БПД), і попит на залучення психологів через систему БПД тільки зростає. З 01.09.2024 року проєкт було поширено на всю територію України, на яку поширюється юрисдикція органів державної влади України. До викликів Пілотного проєкту відносять, зокрема, залучення у межах зазначеного проєкту психологів, які беруть участь у слідчих (розшукових) діях та процесуальних діях, що передбачені виключно статтями 226, 227, 228, 354, 491 КПК України. Справедливо підкреслюється, що кримінальне процесуальне законодавство не містить встановленого порядку/алгоритму залучення сторонами кримінального провадження та/або судом психолога до кримінального провадження та/або порядку/алгоритму залучення психолога до участі у слідчих

²⁴ Порядок надання психосоціальної допомоги та психосоціальних послуг щодо питань психічного здоров'я URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0126-24#Text>

(розшукових) діях та процесуальних діях. КПК України також не містить положень про те, що суд для залучення психолога у кримінальному провадженні виносить процесуальне рішення, яким може зобов'язати центри з надання безоплатної правничої допомоги залучити психолога та/або зобов'язати забезпечити участь психолога у процесуальній дії/судовому засіданні, в тому числі зобов'язати забезпечити прибуття психолога в судове засідання. Водночас, центри з надання БПД не наділені Законом України «Про безоплатну правничу допомогу» та Положенням про центри з надання безоплатної правничої допомоги, затвердженим наказом Міністерства юстиції України від 02.07.2012 р. №967/5, функціями забезпечувати залучення психолога до кримінальних проваджень та/або його прибуття в судові засідання на виконання рішень суду²⁵. Саме тому ці та інші питання потребують уваги та подальших досліджень з метою внесення необхідних змін та доповнень до чинного українського галузевого законодавства.

Створення Комітету з питань правового забезпечення та захисту прав у сфері психічного здоров'я як постійно діючого колегіального дорадчого органу при Національній асоціації адвокатів України також обумовлене актуальністю проблематики психосоціальної підтримки населення, що існує сьогодні в Україні, та безсумнівно буде затребуваною в час післявоєнної перебудови.

У Рішенні Ради суддів України №13 від 22.05.2026 року²⁶ йдеться про створення робочої групи з питань доступу ветеранів війни та членів їх сімей до правосуддя, напрацьовано Методичні рекомендації щодо забезпечення безбар'єрності, інклюзивності та належної правової допомоги ветеранам під час здійснення правосуддя, Методичні рекомендації щодо етичної комунікації з ветеранами, які є працівниками апаратів судів, Пам'ятку для працівників апарату суду щодо комунікації з ветеранами/ветеранками. Вищенаведеним Рішенням Ради суддів України було справедливо констатовано суспільну значимість та актуальність питань забезпечення доступу ветеранів/ветеранок війни до правосуддя, зокрема, потребу в забезпеченні етичної та психологічно безпечної комунікації з ветеранами/ветеранками з огляду на їх особливий досвід, дотримуючись принципів розумного пристосування та процесуальної пропорційності (адаптація процедур, строків, способів і умов участі особи в процесі), поваги без патерналізму (повага честі, гідності, бойового досвіду, недопущення стигматизації та

²⁵ Інформаційно-аналітичний звіт за 2022-2024 рр., підготовлений за підтримки Програми підтримки ОБСЄ для України та у співпраці з Координаційним центром з надання правничої допомоги в межах проекту «Підвищення доступу до юстиції через безоплатну правову допомогу». 2024. URL: https://docs.google.com/document/d/1WXvo2IL-OU_F-35PmUeR40jyfsI5fbUQt_-wnR9lqO0/edit?tab=t.0

²⁶ Рішення Ради суддів України №13 від 22.05.2026 року URL: <https://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no-13-vid-22052026-u-f2fa8dc5b9.pdf>

ретравматизації). Коли мова йде про безбар'єрність (фізичну, інформаційну, організаційну), то фізична доступність визначається, зокрема, через можливість супроводу ветеранів/ветеранок із тяжкими травмами або ампутаціями; організаційна доступність визначається, зокрема, через необхідність врахування періодів лікування/реабілітації ветеранів/ветеранок, обмеження їх мобільності, потреб в перервах та ефективності проведення судових засідань в режимі відеоконференцзв'язку. Підкреслюється важливість пам'ятати, що ветерани/ветеранки можуть перебувати у стані тривалого відновлення після участі в бойових діях, отримання поранень, контузій, каліцтв, травм, перебування у полоні, а також можуть мати посттравматичний стресовий розлад, підвищену тривожність, емоційні реакції, гіперреакції на гучні звуки, труднощі зі сприйняттям, пам'яттю, увагою та концентрацією. Важливим є застосування індивідуального підходу, враховуючи стан фізичного і ментального здоров'я кожного ветерана/ветеранки як вразливої категорії громадян, а також допуск супроводжуючої особи як організаційно-процесуальна гарантія, недопущення тригерів та/або повторної травматизації²⁷.

Слід погодитися з думкою про те, що з перших днів війни суттєво змінились акценти в напрямках психологічної практики та надання психологічних послуг населенню України. Так, сьогодні одними з найпопулярніших є психологічна допомога при гострій травматичній реакції (істерики, апатія, ступор, загострення страхів, почуття відокремленості від світу, деперсоналізація) та виражених негативних емоцій, що заважають нормальному функціонуванню (невгамовна ярість, образа, ностальгія, почуття несправедливості, утрата смислу існування тощо); психологічна корекція тривожних, панічних депресивних та інших деструктивних станів; психологічна адаптація до життя в умовах воєнного часу; психологічна підготовка військовослужбовців до виконання завдань у зоні бойових дій; психологічна допомога внутрішньо переміщеним особам; психологічна підтримка осіб, які евакуювалися закордон; надання екстреної психологічної допомоги пораненим військовослужбовцям; психологічна допомога цивільним, потерпілим від артобстрілів, бомбардувань, особам які тривалий час знаходились у бомбосховища, підвалах тощо. Виклики до психологічної практики сьогодні постійно зростають. Вже потребують активізації та реалізації такі запити психологічної допомоги: реабілітаційна робота з цивільними та військовими, які стали інвалідами внаслідок бойових дій; комплекс заходів щодо психологічної реабілітації осіб, звільнених з полону; заходи психокорекції та психотерапії наслідків бойової психічної травми та посттравматичного

²⁷ Рішення Ради суддів України №13 від 22.05.2026 року URL: <https://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no-13-vid-22052026-u-f2fa8dc5b9.pdf>

стресового розладу військовослужбовців і працівників сектору оборони та безпеки (правоохоронців, рятувальників тощо); психологічна допомога у випадках переживання втрат близьких, станів горя і відчаю; психологічна допомога людям, які втратили житло, автомобілі, інше майно та матеріальні засоби існування; заходи корекції та профілактики професійного вигорання для фахівців допомагаючих професій (психологів, соціальних працівників, лікарів тощо). В майбутньому до зазначеного переліку психологічних послуг має бути включені психологічне супроводження населення в реалізації нових цілей та планів в умовах післявоєнного часу; психологічна адаптація мешканців, які повертаються з-за кордону додому; психологічна допомога особистості винайдення особистісних сенсів в змінених умовах тощо²⁸.

Вважаємо, що стресогенність кримінального провадження помножена на бойову політравматизацію для учасників бойових дій чи наслідки режиму воєнного стану для цивільного населення може бути боляче відчутною для вразливих учасниках кримінального провадження в Україні. Залучення фізичної особи до кримінального процесу у процесуальному статусі підозрюваного чи обвинуваченого, потерпілого чи свідка, заявника чи законного представника є стресопровоючою ситуацією та може призвести до психологічної травми, психосоматичних розладів різного роду й інтенсивності.

Здійснення кримінального провадження в Україні в умовах дії воєнного стану, необхідність вже сьогодні дискутувати щодо післявоєнного відновлення в контексті забезпечення прав учасників кримінального провадження та вдосконалення норм галузевого законодавства підсилює актуальність впровадження інституту психосоціального супроводу у кримінальному процесі та потреб реалізації широкого спектру пропозицій підтримки в цій сфері, розробки, тестування і втілення в життя відповідних процесуальних механізмів, а також внесення узгоджених змін і доповнень до чинного кримінального процесуального закону України. З цієї метою доцільним було б розроблення і прийняття законів України «Про психосоціальний супровід у кримінальному провадженні», «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо психосоціального супроводу під час кримінального провадження». Зокрема, на нашу думку, слід доповнити чинний КПК України, визначивши поняття психосоціального супроводу як процедури реалізації права вразливого учасника кримінального провадження на психосоціальну допомогу у визначених законом

²⁸ Лефтеров В. О. Психологічна практика та надання психологічних послуг в умовах воєнного стану // Особистість та суспільство в цифрову еру: психологічний вимір (до 25-річчя Національного університету "Одеська юридична академія" та 175-річчя Одеської школи права): матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 24 черв. 2022 р.) [Електронний ресурс] / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», каф-ра психології. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2022. С.138-141.

випадках за ініціативою слідчого, дізнавача, прокурора, слідчого судді, суду або за клопотанням учасника кримінального провадження, який потребує такої допомоги, про що приймається постанова чи ухвала; визначивши поняття фасилітатора процесу – фізичної особи (психолог, соціальний працівник), що залучається до кримінального провадження та надає психосоціальну підтримку під час досудового та судового провадження у випадках та порядку, визначених КПК; доповнити КПК України окремою статтею, якою передбачити, які вразливі учасники кримінального процесу та у яких випадках мають право на психосоціальний супровід.

ВИСНОВКИ

Здійснення кримінального провадження в Україні в умовах дії воєнного стану, необхідність вже сьогодні міркувати про післявоєнне відновлення в контексті забезпечення прав людини та вдосконалення норм галузевого законодавства, зокрема, в площині гармонізації з правом ЄС, підсилює актуальність проблематики психосоціального супроводу учасників кримінального провадження в аспекті реальних потреб впровадження широкого спектру пропозицій підтримки. Вбачається актуальність та перспектива становлення інституту психосоціального супроводу учасників кримінального провадження (перш за все, особливо вразливих груп – дітей, неповнолітніх, їх законних представників, учасників з обмеженими можливостями, психологічними проблемами, психічними розладами, фізичними вадами, недієздатних або обмежено дієздатних, учасників бойових дій, ветеранів війни та членів сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, членів сімей загиблих (померлих) захисників і захисниць України, потерпілих від воєнних та інших міжнародних злочинів).

Випадки та порядок надання психосоціальної підтримки мають бути визначені та регламентовані законом. Зокрема, з цією метою необхідним є розроблення і прийняття Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів щодо психосоціального супроводу під час кримінального провадження», внесення узгоджених змін до чинного кримінального процесуального закону в частині прав учасників кримінального провадження та їх належного інформування про ці права й механізми їх реалізації. Пропоновані зміни до кримінального процесуального законодавства України мають бути узгоджені з іншими нормативно-правовими актами. Окремо має бути ретельно розроблений, обговорений та прийнятий закон «Про психосоціальний супровід у кримінальному провадженні».

Ефективне впровадження інституту психосоціального супроводу кримінального процесу в Україні – важлива складова її післявоєнного відновлення, що має на меті дієву і потрібну допомогу вразливим учасникам кримінального провадження.

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена дослідженню психосоціального супроводу вразливих категорій населення в площині кримінального провадження. Підкреслюється, що в умовах триваючого конфлікту особливої актуальності в сфері кримінального судочинства набуває питання розробки та впровадження комплексних програм психосоціального супроводу, що враховували б специфіку воєнної травматизації та забезпечували ефективну участь вразливих учасників кримінального провадження.

Крізь призму актуальної судової практики наголошується вплив ПТСР в контексті військової травми та бойової політравматизації на учасника кримінального провадження та його можливість реалізувати свої права та законні інтереси в процесі.

Акцентується, що залучення фізичної особи до кримінального процесу у процесуальному статусі підозрюваного чи обвинуваченого, потерпілого чи свідка, заявника чи законного представника є стресопровокуючою ситуацією та може призвести до психологічних травм, психосоматичних розладів різного роду й інтенсивності.

Зроблено висновок про те, що випадки та порядок надання психосоціальної підтримки у кримінальному провадженні мають бути визначені та регламентовані законом, а тому є потреба внесення змін до чинного галузевого законодавства в цій частині.

Література

1. Ракіпова І.В. Захист прав та комунікація потерпілого у кримінальному процесі: досвід Німеччини для України: монографія. Одеса-Вісмар: LAP (LAMBERT Academic Publishing). 2024. 182 с.
2. У межах Всеукраїнської програми ментального здоров'я визначили пріоритетні проекти. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3695613-u-mezah-vseukrainskoi-programi-mentalnogo-zdorova-viznacili-prioritetni-proekti.html>
3. Кузікова С., Злишков В., Лукомська С., Щербак Т., Котух О. Психологічний супровід особистості в умовах війни: навч. посібник. Київ-Ніжин: Видавець ПП Лисенко М.М. 2024. 260 с.
4. Васильєв С. П., Зубовський Д. С. Психодіагностика посттравматичного стресового розладу у військовослужбовців. *Український психологічний журнал*. 2016. №1. С. 6-16.
5. Тарасова І., Родченко Л. Психологічний супровід та відновлення постраждалих у контексті військової агресії. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Психологія. Випуск 4 (65)*. 2024. С. 39-43.
6. Старков Д. Ю. Динаміка мотивації адиктів у процесі соціально-психологічної реабілітації: дис. ... канд. психол. наук: 19.00.04. Київ. 2021. 308 с.

7. Андрущенко В. І. Соціально-психологічна адаптація учасників бойових дій. *Психологічний журнал*. Умань: ВПЦ «Візаві». 2022. Вип. 8. С. 6-16.
8. Abbasi K. Understanding the Complexity of Conflict Trauma: A Systematic Review. *South Asian Journal of Social Sciences and Humanities*. 2022. Vol. 3(5). URL: <https://journals.acspublisher.com/index.php/sajssh/article/view/2764>; Asch R. H., Esterlis I., Southwick S. M., Pietrzak R. H. Risk and resilience factors associated with traumatic loss-related PTSD in US military veterans: Results from the National Health and Resilience in Veterans Study. *Psychiatry Research*. 2021. Vol. 298. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/33578060/>
9. Horesh D., Solomon Z., Zerach G., Ein-Dor T. (2011). Delayed-onset PTSD among war veterans: The role of life events throughout the life cycle. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology: The International Journal for Research in Social and Genetic Epidemiology and Mental Health Services*, 46(9), 863–870. <https://doi.org/10.1007/s00127-010-0255-6>
10. Ухвала Лисянського районного суду Черкаської області від 27.02.2024 року (справа №700/976/23) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/117441363>
11. Вирок Малинського районного суду Житомирської області від 23.04.2025 року (справа №283/1809/24) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126789032>
12. Вирок Хмельницького міськрайонного суду Хмельницької області від 10.04.2025 року (справа №686/4947/25) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/126555211>
13. Ухвала Київського апеляційного суду від 19.11.2024 року (справа №759/5687/22) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/123239783>
14. Ухвала слідчого судді Галицького районного суду м. Львова від 24.04.2026 року (справа №461/2962/26) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/136070185>
15. Ухвала слідчого судді Шептицького міського суду Львівської області від 10.02.2026 року (справа №459/224/26) URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/133987177>
16. Постанова ККС ВС від 29.04.2026 р. (справа №164/1008/25) URL: <https://reyestr.court.gov.ua>
17. Про реалізацію експериментального проекту із запровадження комплексної психосоціальної послуги з формування життєстійкості: Постанова Кабінету Міністрів України від 03.10.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1049-2023-%D0%BF#Text>
18. Концепція розвитку охорони психічного здоров'я в Україні до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text>

19. Про організацію надання психосоціальної допомоги населенню: Наказ МОЗ №2118 від 13.12.2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0126-24#Text>

20. Порядок надання психосоціальної допомоги та психосоціальних послуг щодо питань психічного здоров'я URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0126-24#Text>

21. Інформаційно-аналітичний звіт за 2022-2024 рр., підготовлений за підтримки Програми підтримки ОБСЄ для України та у співпраці з Координаційним центром з надання правничої допомоги в межах проекту «Підвищення доступу до юстиції через безоплатну правову допомогу». 2024. URL: https://docs.google.com/document/d/1WXvo2IL-OU_F-35PmUeR4ojyfsI5fbUQt_-wnR9lqO0/edit?tab=t.0

22. Рішення Ради суддів України №13 від 22.05.2026 року URL: <https://rsu.gov.ua/uploads/article/risenna-rsu-no-13-vid-22052026-uf2fa8dc5b9.pdf>

23. Лефтеров В. О. Психологічна практика та надання психологічних послуг в умовах воєнного стану // *Особистість та суспільство в цифрову еру: психологічний вимір (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права): матеріали III Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 24 черв. 2022 р.)* [Електронний ресурс] / Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.», каф-ра психології. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2022. С.138-141.

Information about the author:

Rakipova Inna Vasylivna,

Doctor of Legal Sciences,

Professor of the Department of Criminal Procedure

National University “Odesa Law Academy”,

1, Inglezi str., Odesa, 65101, Ukraine